

BISERICA HUNEDOREANĂ ÎN PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XVIII-LEA

Pr. prof. univ. dr. Florin Dobrei

THE HUNEDOARA CHURCH, DURING THE FIRST HALF OF THE 18TH CENTURY

Abstract: For the Orthodox Church, the mid-18th century was a milestone, the start of a new stage, for reorganization and re-acquirement of ancestral rights. The first episode was the ample movement for religious awakening, initiated by the Orthodox hieromonk Visarion Sarai, originating from Bosnia and arrived in Banat in January 1744. On his way to Transylvania, he stopped in Lipova, erecting a cross on the edge of the town, where he would preach the crowds gathered about the “true Greek-Oriental faith”. In just a few weeks, the solitary Orthodox had disorganized the entire infrastructure united at the south of the Ardeal.

Keywords: church, episode, solitary, infrastructure

Respingerea turcilor de sub zidurile Vienei în anul 1683 urmată de victoriile succesive ale Casei de Habsburg împotriva contingentelor militare ale Înaltei Porți, a deschis larg, austriecilor, drumul spre Transilvania, Principat autonom aflat, din 1541, sub suzeranitate otomană. Perfectată formal prin pacea de la Carloviț, din anul 1699¹, translația pârghiilor puterii către noile autorități a întâmpinat însă mari dificultăți, „stările” transilvănene, majoritar calvine, nefiind dispuse să renunțe atât de ușor la privilegiile anterioare. În aceste circumstanțe, singura soluție pentru schimbarea raportului politic existent rămânea sporirea numărului catolicilor din Ardeal; iar aceasta se putea realiza doar prin unirea cu Roma a populației românești majoritare². Pentru

¹ Virgil Cândea (coord.), *Istoria românilor V. O epocă de înnoiri în spirit european (1601-1711/1716)*, Editura Academiei Române, București, 2003, pp. 358-374.

² Silviu Dragomir, *Istoria dezrobirii religioase a românilor din Ardeal în secolul XVIII*, ed. a II-a, vol. I, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2002, pp. 61-63; Dumitru Stăniloae, „Uniatismul din Transilvania, opera unei întreite silnicii”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXXVII, 1969, nr. 3-4, pp. 357-358; Pompiliu Teodor, „Politica confesională a Habsburgilor în Transilvania (1692-1759).

Contrareforma apuseană, terenul părea prielnic, de vreme ce, în spiritul prevederilor *Approbatæ*-lor de la 1653, națiunii române și Bisericii sale li se aplicau în continuare eticheta de „tolerate”. De asemenea, trebuie neapărat luat în calcul statutul economico-social precar al preoțimii românești, supusă, mai ales în timpul războiului turco-austriac din anii 1683-1699, unor dări și robote împovărătoare³.

De toate aceste nemulțumiri au știut să profite călugării iezuiți; promisiunile de perfectare a unei uniuni ecleziastice în spirit florentin, între două Biserici creștine egale, și de îmbunătățire a situației materiale a clerului răsăritean, au luat așadar locul prozelitismului agresiv reformat anterior⁴. Prin urmare, Viena și Roma și-au dat mâna, reușind să producă în sânul românității transilvănene o ruptură vizibilă până astăzi.

Istoriografia iezuită (urmată de cea greco-catolică) susține că, la nivelul anilor 1697-1698, acțiunea „misionarilor” latini între români a fost încununată de succes. Cu alte cuvinte, încă din februarie 1697, într-un sobor general convocat la Alba Iulia, s-ar fi acceptat unirea cu Biserica Romei, dimpreună cu cele patru dogme „florentine”; la 21 martie într-o altă sesiune sinodală, deciziile anterioare erau reluate, completate și întărite prin însăși semnătura întâi-stătătorului ortodox. În sfârșit, la 10 iunie 1697, într-o scrisoare adresată primatului Ungariei, cardinalul Leopold Kollonitsch (1695-1707), mitropolitul Teofil al Ardealului (1692-1697), alături de 11 protopopi (între aceștia figurează și Ionașcu al Orăștiei) și un preot, ar fi confirmat hotărârile luate anterior. După emiterea rezoluției imperiale, sub președinția noului vlădică al Transilvaniei, Atanasie Anghel (1698-1701/1713), s-ar fi întrunit, la 7 octombrie 1698, un alt sobor, în cadrul căruia cei 38 de protopopi prezenți au semnat mult-discutatul „manifest de unire”; pe lista celor subscriși figurau și câțiva hunedoreni: Gheorghe din Hațeg, Ioan din Hunedoara, Ilie al Crișului (probabil „tractul” Zarand), Daniil din Ilia și Adam din Cugir⁵.

Cazul Românesc”, în *Caietele David Prodan*, Cluj-Napoca, an I, 1994, nr. 2, pp. 17-19; David Prodan, *Supplex Libellus Valachorum. Din istoria formării națiunii române*, ed. a II-a, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 162-163; Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, ed. a III-a, vol. II, Editura Trinitas, Iași, 2006, pp. 253-254.

³ George Barițiu, *Părți alese din Istoria Transilvaniei. Pre doue sute de ani din urmă*, vol. I, Sibiu, 1889, pp. 126-128, 151-153; Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, Atelierele Socec & Co., București, 1902, pp. 168-172; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 63-65; Leon Pădureanu [Liviu Stan], „Adevărul asupra «unirii» religioase de la 1700”, în *Ortodoxia*, București, an I, 1949, nr. 4, pp. 53-59; D. Stăniloae, *op. cit.*, pp. 356-357; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 254-255.

⁴ Alexandru Pop, *Dezbinarea în Biserica românilor din Ardeal și Ungaria (1697-1701)*, București, 1921, p. 19; D. Stăniloae, *op. cit.*, pp. 361-363; Teodor V. Damșa, *Biserica Greco-Catolică din România în perspectivă istorică*, Editura de Vest, Timișoara, 1994, pp. 17-19; V. Căndea (coord.), *op. cit.*, V, p. 795.

⁵ Andreas Freyberger, *Historica relatio unionis Walachicae cum Romana Ecclesia factae a. 1701 eorumque, quae in unionis negotia subseata sunt usque ad novembre anni 1702 di / Relatare istorică despre unirea Bisericii Românești cu Biserica Romei făcută în anul 1701 și despre cele ce*

Diferit, deși admite posibilitatea inițierii unor tratative de acest fel, însă nefinalizate, istoriografia ortodoxă respinge existența sesiunilor sinodale menționate, punând sub semnul întrebării veridicitatea acelor documente⁶; chiar dacă s-ar accepta ca reale, mitropoliții și protopopii ar fi optat, în acest caz, spre o uniune de principiu, condiționată de păstrarea vechilor rânduieli bisericești și motivată de necesitatea obținerii unor drepturi sociale și confesionale fundamentale, de care să se împărtășească ulterior întreaga națiune română⁷.

Înștiințată de aceste încercări și anticipând efectele unei uniuni conjuncturale, Dieta ardeleană a luat poziție, hotărând efectuarea unei anchete în satele românești, pentru a se constata impactul rezoluției imperiale din 14 aprilie 1698⁸, în care se stipulase că „aceia dintre preoții români de rit grec care, păstrându-și ritul, se vor declara catolici, cu recunoașterea pontificalui roman, au urmat în problema unirii până în noiembrie 1702 (vers. rom. și stud. introd. de Ioan Chindriș), Editura Clusium, Cluj-Napoca, 1996, pp. 42-45, 54-57; Timotei Cîpăriu, *Acte și fragmente latine romanesci pentru istoria Bisericii române mai alesu unite*, Tipografia Archiepiscopiei, Blaj, 1855, pp. 77-78, 80-83; G. Barițiu, *op. cit.*, I, pp. 165-170; Augustin Bunea, *Cestiuni din dreptul și istoria Bisericii românești unite, studiu apologetic din incidentul invectivelor „Gazetei Transilvaniei” și a d-lui Nicolae Densușianu asupra Mitropolitului Vancea și a Bisericii unite*, vol. II, Tipografia Archiepiscopiei, Blaj, 1893, pp. 3-38, George Fireza, *Unirea de la 1700 și cum s-au învrăjbit iarăși românii?*, ed. a II-a, Lugoj, 1924, pp. 19-23, 30-31; Zenovie Păclășanu, *Istoria Bisericii Române Unite*, ed. a III-a, Editura Galaxia Gutenberg, Târgu Lăpuș, 2006, pp. 96-99, 104-107; Maria Codruța Someșan, Marcel Știrban, *Din istoria Bisericii Române Unite. Biserica. Școală. Națiune. De la începuturile sale până în 1918*, Editura Muzeului Sărmărean, Satu Mare, 2005, pp. 57-58, 60-61 etc.

⁶ Nicolae Popea, *Vechea Mitropolie Ortodoxă Română a Transilvaniei, suprimarea și restaurarea ei*, Tipografia Archiepiscopiei, Sibiu, 1870, pp. 89-90; Ioan Crișan, „Aduș la istoria uniației bisericești a românilor din Transilvania sub împăratul Leopold I”, în *Anuarul Institutului Teologic-Pedagogic*, Sibiu, an III, 1886-1887, pp. 3-24 și an IV, 1887-1888, pp. 3-46; George Popovici, *Uniunea românilor din Transilvania cu Biserica Romano-Catolică sub împăratul Leopold I*, Lugoj, 1901, pp. 32-41, 49-62; Silviu Dragomir, „Românii din Transilvania și unirea cu Biserica Romei”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXX, 1962, nr. 9-10, pp. 870-904; Ioan Lupaș, *Biserica Ortodoxă Română din Transilvania și unirea religioasă în cursul veacului al XVIII-lea*, Editura Tipomur, Târgu Mureș, 2004, pp. 363-367; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 225, 257-260 etc. Interesant este faptul că cel dintâi care pune sub semnul îndoielii existența sinodului de unire din 7 octombrie 1698 este chiar un cărturar unit, anume istoricul hunedorean Nicolae Densușianu. Cf. Nicolae Densușianu, *Independența bisericească a Mitropoliei Române de Alba-Iulia*, Brașov, 1893, pp. 19-33.

⁷ Ioan Aurel Pop, *Românii și România. O scurtă istorie*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1998, p. 98; D. Prodan, *op. cit.*, pp. 164-166; Ana Dumitran, Gudor Botond, Nicolae Dănilă, *Relații interconfesionale româno-maghiare în Transilvania (mijlocul secolului XVI - primele decenii ale secolului XVIII). Román-magyar felekezeti közti kapcsolatok Erdélyben (a XVI. század közepe - a XVIII. század első évtizedei között)*, Editura Altip, Alba Iulia, 2000, pp. 138-139; V. Căndea (coord.), *op. cit.*, V, pp. 795-796; Ioan Aurel Pop, Thomas Năgler, Magyari András (coord.), *Istoria Transilvaniei III. De la 1711 până la 1918*, ed. a II-a, Academia Română. Centrul de Studii Transilvane/Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei, Cluj-Napoca/Deva, 2016, pp. 96-98.

⁸ G. Popovici, *op. cit.*, p. 104.

se vor bucura de privilegiile preoților catolici”⁹. Astfel, în cursul lunii ianuarie a anului 1699, preoții și credincioșii transilvăneni au fost convocați să participe la adunări publice, pentru a-și exprima adevărată sau rezerva față de unirea cu Roma. Puținele documente păstrate demonstrează, fără echivoc, dorința românilor de-a rămâne în vechea „lege”¹⁰. Pentru comitatul Hunedoara, cunoscut ne este doar rezultatul întrunirii din Țara Hațegului; convocați tardiv, la 21 ianuarie 1699, în satul Băiești, păstori și păstoriți deopotrivă au declarat că „legea noastră românească o ținem în întregime”¹¹.

Nemulțumit de rezultatele anchetei, împăratul Leopold I al Austriei (1658-1705) a dat, la 28 februarie, o nouă diplomă, prin care unirea era declarată validă și „efectivă”, preoții ardeleni putând beneficia astfel de toate scutițiile și privilegiile preoților latini. Documentul a provocat vii frământări în rândul nobilimii, speriată de perspectiva scăderii numărului contribuabililor¹². Confruntat cu emigrări masive peste munți, Guvernul a remis împăratului, la 14 iulie 1699, un rescript în care se sublinia că prin unire „popii români nu au devenit catolici veritabili sau uniți adevărați, nici prieteni sau aderenți ai Catholicismului, ci niște oameni eliberați de impozite și de iobăgie”; Leopold I nu a ținut însă seama de proteste și, în cursul anului 1699, a dat încă două noi edicte de unire¹³.

Cu împuternicirea Dietei au fost instituite zece comisii pentru efectuarea unei noi anchete în satele românești. Trimișii Guvernului, după ascultarea preoților și a credincioșilor din 177 de localități din sudul Transilvaniei, raporta, la 20 noiembrie 1699, că niciunul nu vrea să se unească, ci toți doresc să rămână în credința veche¹⁴. Mai mult, zece preoți hațegani adresau guvernatorului George Bánffy (1691-1708), la 8 noiembrie 1699, o scrisoare în care îi solicitau să rămână, pe mai departe, sub jurisdicția superintendentului calvin Veszprémi István¹⁵; în realitate, sub pretextul păstrării vechii „alianțe” cu

⁹ A. Freyberger, *op. cit.*, pp. 50-53; Al. Pop, *op. cit.*, p. 34; D. Stăniloae, *op. cit.*, p. 357; D. Prodan, *op. cit.*, p. 166; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 256.

¹⁰ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, pp. 72-76; D. Stăniloae, *op. cit.*, pp. 367-368; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 109; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 260-261.

¹¹ Ștefan Meteș, „Atitudinea preoților români din ținutul Hațegului față de unirea cu Roma (1699-1700)”, în *Renașterea*, Cluj, an XXV, 1947, nr. 21, pp. 2-3; Mircea Păcurariu, „Preoțimea hunedoreană, sprijinătoare a năzuințelor poporului în cursul veacurilor”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XVIII, 1968, nr. 10-12, p. 623; D. Prodan, *op. cit.*, p. 170.

¹² A. Freyberger, *op. cit.*, pp. 56-63; N. Popea, *op. cit.*, pp. 101-104; M. C. Someșan, M. Știrban, *op. cit.*, pp. 62-63; D. Prodan, *op. cit.*, p. 169.

¹³ N. Densușianu, *op. cit.*, pp. 18-19; G. Popovici, *op. cit.*, pp. 114-116; Al. Pop, *op. cit.*, p. 47; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 77-78; D. Stăniloae, *op. cit.*, pp. 368-369; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 111-113; M. Păcurariu, *Istoria Bisericii...*, II, p. 261.

¹⁴ S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 80; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, p. 114; Ioan Lupaș, *Studii, conferințe și comunicări istorice*, vol. I, Cluj, 1928, pp. 483-484; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 261.

¹⁵ I. Lupaș, *op. cit.*, I, pp. 474-477; Șt. Meteș, *op. cit.*, p. 3.

Calvinismul, preoții hațegani se pronunțau pentru rămânerea lor în cadrul Ortodoxiei¹⁶.

Acest adevăr îl confirmă însuși Atanasie, într-o scrisoare trimisă cardinalului Kollonich, la 26 octombrie 1700: „Sunt în comitatul Hunedoara zece preoți cari, substrângându-se din gremiul bisericii, se zic a se fi unit cu calvinii, dar mințesc, pentru că celebrează Liturgia ca mai înainte, se închină la sfinți, țin sărbătorile ca mai înainte, ceea ce nu convin cu doctrinele calvine”¹⁷. Așadar, pretextându-se o „aderare” la confesiunea reformată, atitudinea preoților hațegani nu era altceva decât o ingenioasă încercare de eludare a actului uniației¹⁸.

În fața protestelor „stărilor” transilvănene și a incertitudinii legate de sinceritatea adeziunii românilor la Catholicism, s-a decis chemarea ierarhului român la Viena, unde urma să fie forțat să semneze actul unirii. Anticipând adevăratul motiv al acestei călătorii, la 6 ianuarie 1701, Atanasie a convocat un sobor restrâns, format din 29 de protopopi și 26 de preoți (între participanți s-au numărat și protopopul Daniel din Ilia și preoții Oprean din Târnăvița și Iacob din Mărtinești), care au hotărât ca „Preasfinția Sa, Mitropolitul nostru Atanasie, să-și ție scaunul în pace, cu cinste, precum s-au ținut și alții, venitul vlădicesc precum au fost obiceiul mai dedemult să-l strângă și din tralți mireni sau străinii nime să n-aibă a să amesteca în lucrurile vlădicești fără știrea soborului nostru”¹⁹. Ceea ce a urmat este cunoscut.

Contestatarii unirii nu au întârziat să apară; între opozanți s-au numărat, încă de la început, românii din „varmeghiia Hinidoarei”, care „cârteau împotriva unirei și nu voiau a primi unirea”²⁰. Aceștia au expediat un protest colectiv, solicitând episcopului unit Atanasie Anghel permisiunea păstrării obiceiurilor „pravilei grecești și românești cu toate tocmelele Bisericei, neadăugând și nescăzând nimic”²¹; la 18 iulie 1701, cererile le-au fost aprobate, pretinzându-li-se însă rămânerea sub jurisdicția formală a Bisericii Unite și respectarea prevederilor cuprinse în decretele leopoldine²². De altfel, „Bisericii Unite i s-au dat două mari lovituri, căci clerul din părțile Hunedoarei declară că nu-i trebuie nici papă, nici superintendent, ci că-i ajung vechile datini românești, iar din rândul preoților celor mai cărturari și isteți se ridică Ion [sau Iov n.n.] Circa sau Țircă din Batiz [Botez, jud. Alba n.n.], care, strângând iscălituri de

¹⁶ A. Dumitran, Gudor B., N. Dănilă, *op. cit.*, p. 118.

¹⁷ G. Barițiu, *op. cit.*, I, p. 194; Șt. Meteș, *op. cit.*, nr. 22, p. 2.

¹⁸ Andrei Medieșanu [Adrian Andrei Rusu], „Aspecte din istoria Protopopiatului Hațeg la sfârșitul secolului XVII”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XXXV, 1985, nr. 3-4, p. 228.

¹⁹ A. Freyberger, *op. cit.*, pp. 74-75; Al. Pop, *op. cit.*, pp. 54-56; S. Dragomir, *Românii din Transilvania...*, pp. 926-930; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 263-264.

²⁰ Samuil Micu, *Istoria românilor* (ed. principeș după manuscris de Ioan Chindriș), vol. II, Editura Viitorul Românesc, București, 1995, p. 269.

²¹ S. Dragomir, *Istoria dezrobirii...*, I, p. 100.

²² Șt. Meteș, *op. cit.* (II), p. 3.

preoți, căută a se face recunoscut ca episcop²³; contracandidat al lui Atanasie la scaunul vlădesc, acesta a devenit, pentru scurt timp, mitropolit ortodox al Transilvaniei, iar apoi episcop în Maramureș²⁴.

Situația s-a menținut tulbură și în deceniile următoare, din pricina măsurile antiortodoxe luate de autorități. Spre exemplu, în cadrul sinodului convocat în zilele de 15-18 noiembrie 1728 la Cluj-Mănăștur, s-a hotărât interzicerea frecventării școlilor ortodoxe de către copiii uniți, caterisirea preoților și a ieromonahilor care îndemneau la păstrarea vechilor legiuiri bisericești, oprirea hirotonirilor făcute în afara Transilvaniei și invalidarea celor deja săvârșite, precum și disciplinarea și întărirea clericilor subordonați noii Dieceze făgărășene prin vizite și adunări protopopești²⁵.

Care au fost realitățile bisericești concrete nu se poate stabili cu exactitate, întrucât sursele documentare păstrate sunt puține și au un caracter general. Potrivit istoriografiei greco-catolice, cu excepția câtorva parohii româno-calvine hațegane, toate localitățile hunedorene ar fi îmbrățișat unirea cu Roma²⁶. De cealaltă parte, istoricii ortodocși susțin contrariul, anume că, ademenită de posibilitatea obținerii unor avantaje materiale imediate, doar o parte a preoțimii hunedorene ar fi rămas fidelă unei uniuni principiale cu Biserica Romei, pe când marea masă a păstoriților, în frunte cu îndrumătorii lor spirituali, își păstra în continuare, nealterată, „legea” strămoșească, departe de frământările profesionale ale timpului; la această stare de fapt ar fi contribuit și sprijinul permanent acordat de românii de la sud de Carpați, materializat în bani, veșminte, obiecte de cult, cărți liturgice și teologice etc.²⁷

Dincolo de aceste tensiuni, „momentul” Inochentie Micu (1732-1751) a reprezentat o pagină de aur în istoria luptei pentru egalitate a românilor transilvăneni cu celelalte națiuni conlocuitoare. Conștientizând că națiunea română își poate reclama drepturile ce i se cuvin doar păstrându-și unitatea, o acțiune de răsunet a marelui ierarh a constituit-o conscrierea generală a clerului și a credincioșilor ardeleni, cu scopul de a demonstra că românii, în majoritate uniți, nu doar că populau întreg spațiul intracarpatic, covârșindu-i numeric pe reprezentanții celor trei „națiuni privilegiate”, ci și aduceau vistieriei statului

²³ Nicolae Iorga, *Istoria Bisericii românești*, ed. a II-a, vol. II, Tipografia „Neamul Românesc”, București, 1930, p. 25.

²⁴ Florin Dobrei, „Iov Țirca (Circa) – Ein Hierach und Gegner der Union der Siebenbürgen Rumänen mit der Kirche Roms”, în Johann Marte, Viorel Ioniță, Nikolaus Rappert, Laura Stanciu, Ernst Christoph Suttner (coord.), *Die Union der Rumänen Siebenbürgens mit der Kirche von Rom II. Von 1701 bis 1761*, București, 2015, pp. 322-347.

²⁵ Ioan Micu-Moldovan, *Acte sinodale ale Bisericei Române de Alba Iulia și Făgăraș*, vol. II, Tipografia Archiepiscopaliană, Blaj, 1872, pp. 101-107; Z. Păclișanu, *op. cit.*, pp. 202-203; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 277.

²⁶ Ioan Boroș, *Diecesă Lugoșului. Șematism istoric*, Tipografia Ioan Virányi, Lugoj, 1903, pp. 417-418; Iacob Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Tiparul Diecesan, Lugoj, 1913, pp. 105-106.

²⁷ M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 267.

veniturile cele mai mari; privită din acest unghi, mărirea intenționată a numărului uniților este justificabilă, căci beneficiile de care urma să se bucure poporul aparțineau națiunii întregii, iar nu unei confesiuni românești anume²⁸.

Datele conscripției ecleziastice din anul 1733 sunt, oricum, aproximative și vizează doar vechiul comitat Hunedoara și teritoriul fostului scaun săsesc al Orăștiei; satele din nord-vestul județului actual, aparținătoare Episcopiei Aradului, lipsesc. Astfel, în cele 342 de localități hunedorene conscrise (se exclud cele 21 de sate din Alba, aparținătoare protopopiatelor Balomir și Vințu de Jos), existau 13.604 de familii de români; la această cifră trebuie adăugate cel puțin alte 450 de familii nerecenzate (număr aproximativ, dedus prin raportare la datele conscripției de la 1761-1762) din satele Geoagiu (cca. 200), Ilia (cca. 100) și Țebea (cca. 150). În cele 310 biserici consemnate slujeau 382 de preoți (339 uniți și 43 ortodocși); 55 erau „bigami” (recăsătorii), iar unul „trigam” (recăsătorit de două ori). În 154 de localități fuseseră conscriși doar preoți uniți, în alte 16 clerici ortodocși, iar în 24 păstori sufletești de ambele confesiuni; 148 de sate figurau fără preoți. Case parohiale, în număr de 101, se găseau în 91 de localități. De asemenea, proprietățile funciare bisericești însumau 503,5 iugăre (cca. 290 ha), adică 131 de iugăre de fânețe (cca. 75 ha) și 372,5 iugăre de terenuri arabile (cca. 215 ha)²⁹.

Lupta lui Inochentie Micu s-a încheiat însă brusc în anul 1744. Chemat la Viena, a fost pus, în ziua de 16 noiembrie, în fața a 82 de acuzații false; între „culpe” figurau convocarea, fără acordul forurilor laice și ecleziastice, a unui sinod la care au participat și reprezentanții neuniților, permisiunea pătrunderii cărților ortodoxe și a preoților hirotoniți în afara Transilvaniei etc. După prima anchetă a părăsit Viena în ascuns, sperând că va obține la Roma sprijinul papei Benedict XIV (1740-1758) de acolo a trimis, fără sortii de izbândă, noi și noi memorii. Constrâns financiar, la 7 mai 1751 a semnat retragerea din scaun, în schimbul unei pensii anuale de 1.200 de florini. A trecut la cele veșnice la 22 septembrie 1768³⁰.

Pentru Biserica Ortodoxă, mijlocul secolului al XVIII-lea a reprezentat debutul unei noi etape, de reorganizare și de redobândire a drepturilor strămoșești. Cel dintâi episod l-a constituit ampla mișcare de redeșteptare religioasă inițiată de ieromonahul ortodox Visarion Sarai, un „eremit” român (sau aromân) originar din Bosnia, sosit în Banat în ianuarie 1744, cu un pașaport eliberat de mitropolitul Arsenie IV Ioanovici Șacabent al Carlovițului³¹; în drumul său

²⁸ *Ibidem*, pp. 315-316.

²⁹ Nicolae Togan, „Statistica românilor din Transilvania în 1733”, în *Transilvania*, Sibiu, an XXIX, 1898, pp. 198-207; Augustin Bunea, *Episcopul Ioan Inocențiu Klein*, Tiparul Archidieceșan, Blaj, 1900, pp. 369-404.

³⁰ M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 320-323.

³¹ A se vedea, in extenso, George Bogdan-Duică, *Călugărul Visarion Sarai (1744). Studiu istoric din istoria Transilvaniei*, Tiparul Diecesan, Caransebeș, 1890; Gheorghe Cotoșman, „Eremitul Visarion Valahul”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an VII, 1957, nr. 1-3, pp. 99-124; Ion B.

spre Transilvania, a poposit la Lipova, ridicând o cruce la marginea localității, de unde predica mulțimilor adunate „adevărata credință greco-răsăriteană”. La 11 martie 1744 a intrat în Ardeal, însoțit de trei negustori aromâni: Dima Nino, Gheorghe Nicola și Gavrilă Bistro. În prima localitate ardeleană mai importantă, Dobra, străinului „cu fața suptă de post și de preveghe” i s-a făcut o primire triumfală³².

Mesajul său era simplu: „Mi-e milă de voi! Mi-e milă de copiii voștri nevinovați ale căror suflete vor arde în focul de veci, fiindcă au fost botezați de popi uniți! Botezul popilor uniți nu-i Botez, ci blestem, deoarece au părăsit legea celor șapte soboare, unindu-se cu latinii cei fără de lege. De aceea cei botezați de ei nu sunt botezați. Cei cununați nu sunt cununați și tainele slujite de ei nu sunt Taine. La biserica unită să nu mergeți și popă unit să nu țineți, căci, dacă veți ține, afurisiți veți fi!” Predicile sale au atras o mare mulțime de credincioși hunedoreni, care l-au însoțit, călare ori pe jos, până la Deva și apoi dincolo de fruntariile comitatului, la Orăștie, Miercurea Sibiului și Săliște³³. Arestat, Visarion Sarai a fost supus la Sibiu, în 27 aprilie, unui lung interogatoriu, luând apoi drumul cumplitelor temnițe ale vremii, de la Deva, Timișoara, Osijek, Raab și, în fine, Kufstein, unde i s-a pierdut urma³⁴.

Din relatări contemporane reiese că, în urma sa, credincioșii „au gonit pe popii uniți din cuprinsul satelor lor, iar acolo unde nu i-au putut goni au refuzat să le primească slujbele”. Cronicarul sas Martin Schmeitzel scria că „popii uniți trag clopotele, chemând credincioșii la biserică, și nimeni nu merge”³⁵. Petrus Bod, un alt cronicar, preciza că, „oriunde pătrundea faima călugărului, îmbrăcată, ca de obicei, în multe povești, românii se lepădau de unire. Înconjurând bisericile și pe preoții uniți, ei refuzau a-și boteza copiii și a-și îngropa morții prin mijlocirea preoților. Ba se plângeau și se tânguiau către toți că în curs de atâția ani, cuprinși de răul uniților, au înălțat rugăciuni și au săvârșit milă în zadar. Împinși de un zel înfocat, s-au apucat, în unele locuri, mai ales în comitatul Hunedoarei, să-și curețe bisericile, apoi alungând pe preoții uniți, săpau vatra și scoteau pământul ori, aducând apă multă, spălau padimentul bisericilor și încă și alte lucruri de acestea săvârșeau”³⁶.

Mureșianu, „Contribuții la istoria bănațeană în prima jumătate a secolului al XVIII-lea (călugărul Visarion Sarai)”, în *Mitropolia Banatului*, Timișoara, an XVIII, 1968, nr. 10-12, pp. 639-653; Florin Dobrei, „Cuviosul Visarion Sarai, apărător al Ortodoxiei ardelenene”, în *Îndrumătorul Bisericesc*, Sibiu, an CLVIII, 2010, pp. 249-258 etc.

³² G. Bogdan-Duică, *op. cit.*, pp. 15-19; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 197-203; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 326-327.

³³ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 286.

³⁴ Mihai Săsăujan, *Politica bisericească a Curtii din Viena în Transilvania (1740-1761)*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2002, p. 224; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 327.

³⁵ Z. Păclișanu, *op. cit.*, p. 287.

³⁶ S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 204.

Așadar, în doar câteva săptămâni, pustnicul ortodox dezorganizase întreaga infrastructură unită în sudul Ardealului; situația se reflectă limpede și în scrisorile protopopilor uniți ai Hațegului și ai Dobrei, adresate Guvernului Transilvaniei în decembrie 1744, anume că puținii preoții rămași sub jurisdicția lor abia dacă mai reușeau să își desfășoare activitatea în mijlocul credincioșilor, împiedicați fiind să predice, să officieze serviciile divine și să administreze Sfintele Taine, greutăți la care se adăugau pregătirea lor insuficientă și remunerația total necorespunzătoare³⁷.

La 3 aprilie 1745, în urma consfăturii avute cu episcopul latin de Alba Iulia și cu membrii catolici ai Guvernului, contele Ioan Haller (1734-1755) a lansat o „patentă” către români, în care sunt prezentate motivele întemeierii Episcopiei Unite și „binefacerile primite de Biserica română”. În zilele următoare, autoritățile comitatense hunedorene au primit sarcina de a restabili cu orice preț ordinea: „Preoții uniți să fie reintroduși în bisericile din care au fost izgoniți și să fie apărați împotriva violențelor, iar privilegiile care le-au fost date prin diplomele împăratești să fie respectate în toate satele. Preoții neuniți să fie supuși sarcinilor publice, iar aceia dintre ei care ar încerca să tulbure liberul exercițiu al cultului unit să fie arestați, ca tulburători ai ordinii publice. Să se împiedice venirea din alte țări a preoților agitatori contra unirii. Preoților și bisericilor unite să li se restituie pierderile cauzate prin violență”³⁸.

Prin conținutul ei, proclamația din 3 aprilie s-a dovedit a fi însă un mare eșec; pretututindeni, comisiile trimise să aducă la cunoștința populației conținutul „patentei” au primit același invariabil răspuns: pe preoții uniți, care, mânați doar de dorința obținerii unor foloase materiale imediate, își renegaseră credința, nu-i vor primi și nici nu vor mai participa vreodată la slujbele săvârșite de aceștia³⁹.

În aceste condiții, la 15 aprilie 1746, împărăteasa Maria Tereza (1740-1780) a emis trei decrete, prin care Guvernul Transilvaniei era însărcinat să ia măsuri urgente pentru arestarea clericilor și a călugărilor „vagabonzi” din țările române, respectiv pentru pedepsirea preoților „greco-răsăriteni” hirotoniți în afară și a celor care reveniseră la Ortodoxie. Cu același prilej au fost numiți și patru „protectori” ai unirii, cărora, la 20 iunie 1746, li s-a întocmit o „instrucție” în 15 puncte, cu dispoziții precise privind pedepsirea clericilor și a credincioșilor care ar împiedica consolidarea acesteia; baronului Gheorghe

³⁷ Laura Stanciu, Keith Hitchins, Daniel Dumitran (edit.), *Despre Biserica românilor din Transilvania. Documente externe (1744-1754)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, p. 125 (nr. 83-84).

³⁸ A. Bunea, *op. cit.*, pp. 188-192; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 212, 368-371 și II, p. 273; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 308-310; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, pp. 133-135 (nr. 102, 104).

³⁹ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 309-310; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 327-328.

Pongrátz i s-a încredințat comitatul Hunedoara, iar lui Petru Dobra, „directorul fiscal al Transilvaniei”, întreg „Fundus Regius”, deci și scaunul Orăștiei⁴⁰.

În urma aplicării acestor dispoziții, la 11 decembrie 1746 Guvernul raporta Curții vieneze că „s-a pus capăt, pretutindeni, mișcării revoluționare a românilor, chiar și în scaunul Săliștii și în comitatul Hunedorii”, căci „s-au restituit bisericile preoților uniți, țăranii mai aprigi au fost arestați, iar ceilalți au fost îndemnați să cerceteze bisericile duminica și în sărbători, să se împărtășească cu Sfintele Taine și să asculte de preoții uniți. De asemenea, au fost prinși și opriți de la orice slujbă toți preoții schismatici”⁴¹.

În completarea acestor măsuri, prin rescriptul imperial din 18 iunie 1747, se porunca întocmirea unei liste cu preoții „schismatici” și prinderea tuturor „agitatorilor”, dintre care unul era originar din Binținți (azi Aurel Vlaicu), iar altul, catalogat ca „pseudoevangelic”, rezida în mănăstirea hațegăna Prislup⁴². La scurt timp, călugării au fost alungați, așezământul intrând în patrimoniul diecezei unite; chinoviile de la Plosca și Vaca au devenit, după recuperarea lor din mâinile „schismaticilor”, metocuri ale Prislupului⁴³.

În urma unei dispoziții guberniale, emisă la 27 septembrie 1747, în toamna aceluiași an s-a derulat, pe aproape întreg teritoriul actualului județ (lipsesc localitățile din scaunul săsesc al Orăștiei), un amplu recensământ bisericesc, în vederea stabilirii impactului mișcării călugărului Visarion Sarai asupra unirii. La nivelul celor 210 parohii hunedorene recenzate, existau 201 clerici uniți și 110 neuniți; majoritatea satelor erau mixte din punct de vedere confesional. Ancheta a scos la iveală o lume parohială amestecată, cu preoți și enoriași ezitanți sau, dimpotrivă, înverșunați în a-și apăra credința, o lume compozită, a stărilor tensionate, dar și a îngăduinței. Spre exemplu, în Țara Hațegului, prea puțini credincioși mergeau regulat la biserică, clericii uniți, în posesia cărora se aflau lăcașurile de cult, nefiind acceptați de obștile majoritar ortodoxe; li se permitea să officieze doar căsătoriile, în timp ce copiii erau botezați de bătrânele din sat, iar morții rămâneau neprohodiți. Conscriptorii au constatat că pe credincioși nu îi deranja atât persoana păstorilor sufletești, cât faptul că aceștia se declarau uniți, fiind considerați, ca atare, trădători ai legii strămoșești⁴⁴.

⁴⁰ A. Bunea, *op. cit.*, pp. 198-201; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 228-232, 245-252, 379-389; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 312-314; Mihai Săsăujan, *Habsburgii și Biserica Ortodoxă din Imperiul austriac (1740-1761). Documente*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2003, pp. 304-308; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, p. 328; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, pp. 141 (nr. 120), 147-148 (nr. 131, 133-134), 150-151 (nr. 138, 140).

⁴¹ S. Dragomir, *op. cit.*, I, p. 237; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, p. 154 (nr. 144).

⁴² A. Bunea, *op. cit.*, pp. 216-218; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 237-238, 389-394; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 316-317; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, p. 162 (nr. 164-166).

⁴³ A. Bunea, *op. cit.*, pp. 321-323; Ștefan Meteș, *Mănăstirile românești din Ungaria și Transilvania*, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, Sibiu, 1936, pp. 110-111.

⁴⁴ Greta Monica Miron, „Acțiune ortodoxă – acțiune catolică. Efectele mișcării lui Visarion Sarai în Hunedoara, Hațeg, Zarand și Alba”, în *Studia Universitas Babeș-Bolyai*, seria „Historica”, Cluj-Napoca, an L, 2005, nr. 2, pp. 3-28.

În tot acest timp, în fruntea Bisericii Unite s-a aflat vicarul episcopului Inochentie Micu, Petru Pavel Aron (1745-1752), un moț școlit în colegiile iezuite apusene, originar din Bistra (jud. Alba). Trecut în tabăra adversarilor ierarhului ardelean, la 25 august 1747 a fost excomunicat și înlocuit cu Nicolae Pop din Balomir (azi în jud. Alba), protopopul scaunului Orăștiei⁴⁵; între Inochentie Micu și acesta s-a purtat apoi o intensă corespondență⁴⁶. Cum învestirea lui Petru Pavel Aron ca „vicar apostolic” de către papă era însă intens criticată, împărăteasa Maria Tereza a dispus, la 28 martie 1748, convocarea unui sobor general, întrunit la Sibiu, în zilele de 15-17 mai 1748, sub președinția episcopului rutean Manuel Olsavszky al Muncaciului. La presiunea autorităților, majoritatea protopopilor (între aceștia și Ghiura din Ilia) i-a recunoscut lui Aron titulatura „apostolică”; între opozanți s-au numărat protoprezbiterii Zaharia din Hunedoara, Gheorghe Pop din Dobra, Petru din Grădiște (azi Sarmizegetusa) și Samuel Pop din Bobâlna⁴⁷.

Vicarul Nicolae Pop a fost forțat să se retragă; revenit la Ortodoxie, acesta s-a refugiat la sud de Carpați, pornind apoi, în octombrie 1748, într-o lungă călătorie spre Moscova, pentru a înfățișa țarinei Elisabeta Petrovna (1741-1761) doleanțele bisericești ale românilor ortodocși ardeleni. Reîntors în Țara Românească, fostul protopop hunedorean s-a călugărit sub numele de Nichifor, ajungând egumenul mănăstirii Curtea de Argeș (1749-1764). Ca dovadă a prestigiului de care se bucura, în 1763 a fost propus pe lista celor trei candidați la scaunul episcopal al Buzăului⁴⁸.

⁴⁵ A. Bunea, *op. cit.*, pp. 213 (n. 1), 223; Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 305-306; M. Păcurariu, *op. cit.*, II, pp. 457-458; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, p. 165 (nr. 173).

⁴⁶ Zenovie Pâclișanu, *Corespondența din exil a episcopului Inochentie Micu Klein*, București, 1924, pp. 96-97; Dumitru Stăniloae, „Lupta și drama lui Inochentie Micu Clain”, în *Biserica Ortodoxă Română*, București, an LXXXVI, 1968, nr. 9-10, pp. 1169-1177; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, pp. 164 (nr. 172), 167 (nr. 179).

⁴⁷ Z. Pâclișanu, *op. cit.*, pp. 327-328; D. Stăniloae, *op. cit.*, pp. 1178-1180; Ovidiu Ghitta, „Episcopul Manuel Olsavszky și sinodul de la Sibiu din 15-17 mai 1748”, în Rudolf Gräf, Sorin Mitu, Ion Cârja, Ana Sima (coord.), *Biserica. Societate. Identitate. In onorem Nicolae Bocușan*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2007, pp. 51-64; L. Stanciu, K. Hitchins, D. Dumitran (edit.), *op. cit.*, pp. 179-180 (nr. 213-215), 183-186 (nr. 222, 226, 228-230), p. 193 (nr. 247).

⁴⁸ Ioan Ionașcu, „Ieromonahul transilvan Nicodim în Țara Românească”, în vol. Ion Andrieșescu (coord.), *Omagiul lui Ioan Lupaș la împlinirea vârstei de 60 de ani*, București, 1943, p. 366, n. 2; S. Dragomir, *op. cit.*, I, pp. 259-265; Florin Dobrei, „Protopopul Nicolae Pop din Balomir – repere biografice”, în *Perspective Istorice*, Deva, an I, 2010, nr. 2, pp. 56-63.